

BİR AYETİN BAŞINA GELENLER!

Usulsüzlüğün asıl olduğu bir usûl asla Kur'ân'ı anlamının bir usûlü olamaz.

Bilindiği üzere kul ile Allah arasındaki ilişkilerden (ibâdât) insanlar arası ilişkilere (muâmelât); suç-ceza meselelerinden (ukûbât) devletlerarası ilişkilere (siyer), velhasıl kişi ve toplum hayatının her safhasına dair düzenlemeleri ele alan fıkıhın yöntemini; hükme varmada kullandığı kaynak ve gözettiği ilkeleri kendine konu edinen ve "fıkıh usûlü (usûlü'l-fıkıh)" denilen bir bilim dalı vardır. Fıkıhın ana malzemesi ayet ve rivayetler yani bir nevi metinler olduğu için fıkıh usûlü metin tahliline yoğunlaşır.¹ Bunun için metnin diline yani Arapça'ya ayrı bir önem verir. Bunu yaparken doğru düşünme ilkelerini de dikkate alır. Yani genel anlamda fıkıh usûlü müctehidlerin metinden hüküm çıkarmalarına yarayacak dil ve mantık kurallarından bahseder, fıkıhın teorisini ortaya koymaya çalışır.

Fıkıh usûlü bu kaideleri çıkartırken olması gerekenin mi peşindedir yoksa zaten tarihin belli bir döneminde ortaya konmuş olanı mı izah etmeye çalışmaktadır? Fıkıh usûlünün Kitap ve Sünnet algısı nasıldır? Bunlar arasındaki ilişkiyi nasıl kurgulamaktadır? Tüm bunlar ayrı birer tartışma konusudur. Biz burada her ne olursa olsun, fıkıh gibi hayatın her aşamasında varlığı hissedilen bir bilimin "yöntem bilimi" iddiasında bulunan fıkıh

usûlünün, Enfâl suresinin 67. ayetine bakış açısını elimizden geldiğince göstermeye çalışacağız. Bu bize, bir yöntem bilimin zihniyetini anlamamıza yarayacak bazı ipuçları sunabilir.

Evet, hepimizin malumu, Enfâl suresinin 67. ayeti, Bedir savaşından hemen sonra inmiştir. Ayette Nebî (s.a.v.) ve onun yanında savaşanlar, henüz savaş meydanında düşmana karşı tam bir üstünlük kurmadan, Kur'ân'ın ifadesiyle² düşmanın kökünü kazımadan onları esir aldıkları için kınanmış, 68. ayette de yaptıkları bu hata sebebiyle başlarına gelecek büyük bir tehlikeden sırf Allah'ın vaadi sebebiyle kurtuldukları bildirilmiştir. İki ayetin metni ve mealı şöyledir:

مَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّىٰ يُشْجَنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَصَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

"Hiçbir nebinin, savaş meydanına ağırlığını koyuncaya kadar esir alma hakkı yoktur. Siz, hemen elde edeceğiniz bir mal istiyorsunuz; Allah ise sonrasını istiyor. Allah güçlüdür, doğru karar verir. Daha önce Allah yazıya geçirmeseydi, aldığınız esirlerden dolayı başınıza büyük bir felaketin gelmesi kaçınılmazdı." (Enfâl 8/67-68)

Hicretin hemen sonrasında inen³ ve tefsirlerde “kıtâl/ savaş ayeti” olarak bilinen Muhammed suresinin dördüncü ayetinde, kâfirlerle savaş meydanında karşılaşıldığında boyunlarının vurulması emredilmekte, savaş meydanına ezici ağırlığın konulmasından sonra da ele geçirilen esirlerin sağlam bir şekilde tutulması yani gerekli güvenlik önlemlerinin alınması, ardından da bunların ya karşılıksız yahut fidye karşılığı serbest bırakılması istenmektedir. Yani Bedir’de düşmanla karşı karşıya gelen Müslümanların savaşta ne yapmaları gerektiği, savaşa izin veren Muhammed suresinin 4. ayetiyle açık bir şekilde ortaya konmuştu.

Enfâl suresinin 67. ayetinde Müslümanların, savaş meydanında esir alma zamanı hususunda Muhammed suresinin 4. ayetindeki emre uymadıkları, bundan dolayı da Rasûlullah dahil hepsinin, dünya malına gösterdikleri rağbet sebebiyle kınandıkları (îtâb) görülmektedir. Henüz düşmana karşı tam bir hâkimiyet kurmadan savaş esnasında esir almakla uğraşmak, can yakıcı sonuçlar doğurabilirdi. Nitekim daha sonra; Uhut savaşında, bu acı, Müslümanlar tarafından tecrübe edilecek, “**şimdi sizin canınız yanıyorsa daha önce de onların yanmıştı**”⁴ denilecekti. Bedir savaşında da aynı acının yaşanmamasının tek sebebi, Enfâl suresinin 68. ayetinde belirtildiği üzere, savaş öncesinde Müslümanlara Allah’ın bir vaatte bulunmasıydı. Nitekim Enfâl suresinin 7. ayetinde, Yüce Allah’ın verdiği bu va’d hatırlatılmakta, 6. ayette de vaade rağmen yine de savaş

öncesinde Müslümanların gösterdikleri bazı zaafllara işaret edilmektedir. Esasında Enfâl suresinin 7. ayetinde hatırlatılan vaat, Mekke’de inen Rûm suresinin ilk ayetlerinde bildirilen ve Müslümanları Mekke döneminden itibaren beklenti içine sokan vaaddi.⁵

Aslında olay çok net. Bedir savaşından önce inen Muhammed suresinin 4. ayetinde savaş durumunda yapılması gerekenler bildiriliyor. Bedir savaşında esir alma hususunda hata yapıldığı için de savaştan sonra inen Enfâl suresinin 67. ayetinde kınama geliyor. Ancak tefsir, hadis ve fıkıh açısından bakılacak olursa durum bu kadar net değildir. Biz burada özellikle 67. ayetin fıkıh usûlünde nasıl anlaşıldığına, ayetin hangi konularla ilişkisinin kurulduğuna ve ayet etrafında geliştirilen kurgulara kısaca değinmek istiyoruz. Böylelikle bir ayetin başına neler gelmiş görmüş olacağız. Ancak öncesinde yukarıda ayetle irtibatlı olarak nakledilen yaygın bir rivayetten de söz etmeliyiz. Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde geçtiği şekliyle rivayet şöyledir:

(Ömer b. el-Hattâb anlatıyor) “...Bedir’de yetmiş esir alındı. Rasûlullah esirlerle ilgili olarak, Ebû Bekir, Ali ve Ömer (r.a.)’la istişare etti. Ebû Bekir şöyle dedi: ‘Ey Allah’ın Nebîsi! Bunlar amcaoğulları, akraba ve kardeşlerdir. Benim görüşüm, bunlardan fidye almandır. Böylelikle onlardan aldıklarımızla kâfirlere karşı güç elde etmiş oluruz. Belki de Allah onlara hidayet verir de bize arka çıkarlar.’ Rasûlullah, ‘senin görüşün nedir İbnü’l-Hattâb?’ dedi. -‘Valla-

hi ben Ebû Bekir gibi düşünmüyorum. Benim görüşüm, akrabam olan falanın boynunu vurmama müsaade etmendir. Müsaade et, Ali, Akîl'in boynunu vursun. Hamza'ya da müsaade et, kardeşi falanın boynunu vursun. Böylece Allah, kalplerimizde müşriklere karşı bir zaaf olmadığını bilsin. Bunlar müşriklerin eşrafi, önderi, elebaşlarıdır.' Rasûlullah Ebû Bekr'in görüşüne meyletti benim görüşümü benimsemedi, esirlerden fidye aldı. Ertesi gün öğle vakti Nebî'nin yanına gittim. O ve Ebû Bekir oturmuş ağlıyorlardı. 'Seni ve arkadaşını ağlatan nedir? Ağlanacak bir şey varsa ben de ağlayayım, en azından siz ağladığınız için ağlar gibi yaparım' dedim. Nebî (a.s.) şöyle dedi: 'Fidye aldıkları için arkadaşlarına öngörülen azaptan dolayı ağlıyoruz. (Yakınındaki ağacı göstererek) Bana, başınıza gelecek azabın şu ağaçtan daha yakın olduğu gösterildi''⁶

Yukarıdaki rivayet, Rasûlullah'ın, Enfâl suresinin 67. ayetinin indiğini haber vermesiyle sona eriyor. Bu rivayet, yukarıdaki ana yapısı saklı kalmakla birlikte, bazı detay farklılıklarıyla da nakledilmektedir. Mesela bunlardan birine göre, Rasûlullah Ebû Bekr'i görüşünden dolayı İbrahim ve İsa (a.s.)'a; Ömer'i de Nuh ve Musa (a.s.)'a benzetir. Bir başka farklı rivayete göre istişareye katılanlar içinde Sa'd b. Mu'âz, Abdullah b. Revâha ve İbn Abbas'ın da adları geçer. Yukarıdaki rivayetle ilgili olarak, Rasûlullah'a nispet edilen "gökten azab inseydi Ömer (bazı rivayetlerde Ömer ve Sa'd b. Mu'âz) hariç hiç kimse kurtulamazdı" şeklindeki ifade ise hadis kaynaklarında yer almaz, sadece tarih eserlerinde zikredilir.⁷

İşte bu rivayet, Enfâl suresinin anlaşılmasında hareket noktası kabul edilmiş, ayet, savaş esnasında yapılan hatayla değil, savaş sonrasında esirlere yapılacak muamelelerin istişaresiyle bağlantılı olarak ele alınmış, neticede her şey birbirine karışmıştır.

Rasûlullah'ın Bedir savaşından sonra Sahabe'den bazılarıyla, alınan esirlere ne şekilde bir muamelede bulunulacağına dair bir istişarede bulunması imkansızdır. Hakkında açık ayet olan bir konuda istişare yapılamaz. Muhammed suresinin 4. ayetine göre esirler ya karşılıklı ya da karşılıksız serbest bırakılmalıydı ki zaten Rasûlullah da öyle yaptı.⁸ Şayet savaş sonrası bir istişare yapıldıysa, Enfâl suresinin 6. ayetindeki kınamaya sebep olan davranış sorgulanmış, bunun bir hata olduğu itiraf

edilmiş ve bundan dolayı canlarının yanmasına ramak kaldığı konuşulmuş olmalıdır. Ama esirlere ne yapılacağına dair konuşma olmamıştır. Esirlerle ilgili bir konuşma olduysa da hangilerinin karşılıklı hangilerinin karşılıksız bırakılacağı, karşılıklı bırakılacakların fidyelerinin ne kadar olacağı konuşulmuş olmalıdır. Öte yandan Enfâl suresinin 67. ve 68. ayetlerinin inmesi sebebiyle, Müslümanlar arasında, aldıkları esirlerden elde ettikleri fidyenin helal olup olmadığı hususunda da bir şüphe yaşanmış ve bu kendi aralarında sorgulanmış olabilir. Ganimetlerin helal olduğunu bildiren Enfâl suresinin 69. ayetinin bunun üzerine inmiş olması muhtemeldir. Nitekim müfessir Beğavî 67. ve 68. ayetlerin inmesinden sonra Sahabe'nin, ellerindeki esirleri tuttukları, yani bu konuda tereddüt yaşadıkları, bunun üzerine de 69. ayetin indiğini söyler.⁹ Alûsî de Beğavî'ye atıfta bulunarak aynı görüşü nakleder.¹⁰

Yukarıdaki ihtimaller hariç tutulursa, bir kurgudan ibaret olduğunu düşündüğümüz bu rivayetten hareketle Enfâl suresinin 67. ayeti hakkında usûlcülerin yani fikhin teorisyenlerinin neler söylediğini görelim.

Fıkıh usûlünde usûlcüler, hakkında nas olmayan konularda Nebî (a.s.)'in ictihad etme yetkisinin olup olmadığını, şayet varsa bu yetkinin sınırlarının neler olduğunu tartışmışlar, onun ictihat yetkisi olduğunu düşünenler, Enfâl suresinin 67. ayetinin bunun delillerinden biri olabileceğini ifade etmişlerdir.¹¹

Mesela bazı usûlcüler, ayetteki kınamanın Nebî'nin ictihad ederek hüküm verdiğini gösterdiğini söylemişlerdir.¹² Yine bazıları, hakkında bir nas (ayet, hüküm) olsaydı Nebî (a.s.) esirler konusunda istişare yapmazdı diyerek bu ayete atıfta bulunmuşlardır.¹³ Ancak bunun yanı sıra söz konusu ayeti delil göstererek Muhammed (a.s.)'in ictihatla hüküm verdiğini iddia etmenin Allah'a iftira olduğunu, çünkü bunu söylemenin, onun hata yaptığını kabul etme anlamına geleceğini ifade eden usûlcüler de olmuştur.¹⁴

Bu ayeti delil alarak, Nebî'nin ictihad yetkisinin olduğunu söyleyenler, "peki ama o halde ayette niçin kınama var, hakkında nas olmayan bir konuda ictihad eden kınanır mı?" şeklindeki bir soruya tatmin edici bir cevap verememişlerdir. Mesela ayeti ictihadın delili olarak sunan Cessâs'ın bu soruya verecek cevabı yoktur. O, böylesi bir soruyu, konudan uzaklaşmak olarak görür

ve istişareyle ilgili yukarıdaki rivayetin sahih olduğunu ve bunun ictihadın cevazı için yeterli bir delil olduğunu söylemekle yetinir.¹⁵ Gerçekten de şayet ayet, bazılarının iddia ettiği gibi, hakkında nas olmayan bir konuda, yani esirlere yapılacak muamelenin ne olacağı hususunda yapılan istişare ve ictihadın örneği ise, yapılan hatadan dolayı 67. ve 68. ayette yer alan kınama ne anlama gelmektedir? Bu, "muhattâ" ve "musavvibe"nin¹⁶ kısır tartışmalarına kurban edilmeden cevaplanması gereken bir sorudur.¹⁷ Debbûsî de ayet ve rivayetten hareketle, "Ebû Bekr'in ictihadının hatalı olduğunu kabul etmek gerekmez mi?" şeklindeki soruya, "hayır böyle denemez, çünkü Rasûlullah Ebû Bekr'in görüşüyle amel etti, 69. ayetle de bu görüş onaylandığı için Ebû Bekr'in görüşü doğru kabul edilir" der.¹⁸ İbn Emîrî'l-hâcc'ın da dillendirdiği Debbûsî'nin bu sözlerini nasıl anlamamız gerekir? Böyle bir sözle, Allah katında hatalı olan bir görüşün, Rasûlullah o görüşle amel etti diye Allah tarafından da doğru kabul edilip bunu onaylayan ayetin indiği mi söylenmiş olmaktadır? Oysa yine bir başka Hanefî usûlcü Cessâs aynı konuyla ilgili olarak "Allah, hükmüne muhalif hiçbir hatayı onaylamaz" demektedir.¹⁹ Kaldı ki, ne "şayet azab inseydi sadece Ömer kurtulurdu" şeklinde bir söz gerçektir, ne de esirlere yapılacak şey istişare edilmiş ve ne de Rasûlullah Ebû Bekr'in görüşünü benimsemiştir. Tümü kurgu olan bir rivayet etrafında anlamsız bir yığın söz söylenmiştir.

Aynı konuda ictihad eden her müctehidin ulaştığı görüşün doğru kabul edilemeyeceğini yani doğrunun tek olduğunu savunan bazı usûlcüler 67. ve 68. ayeti delil olarak kullanırlar. Ayeti yukarıdaki rivayet çerçevesinde ele alan usûlcüler, Bedir savaşı esirleri hakkında Ömer'in görüşünün doğru olduğunu bu ayetlerle ortaya çıktığını, Ebû Bekr'in görüşünün ayet tarafından onaylanmadığını, dolayısıyla herhangi bir konuda ictihad edip farklı görüşe varan müctehidlerin her birinin görüşünün doğru kabul edilmeyeceğini, doğrunun tek olduğunu söylerler. Mesela Serahsî, ictihadın gerekliliği ve Rasûlullah'ın bunu teşviki bağlamında bunları söyledikten sonra, kendisine 68. ayeti hatırlatarak, "ictihad madem güzel görülen bir şey, o zaman niçin bu ayette kınama var?" diyen muhatabına, kınamanın istişarede değil, Allah'ın hüküm verdiği hususta olduğunu söyler.²⁰ Buhârî de 67. ve 68. ayetten hareketle, ictihadında yanılanın günah kazanacağı ve kınamayı hak edeceğini söyleyenlerden bahseder ve bu görüşü reddeder.²¹ Buhârî 68. ayette sözü edilen "daha önceki yazgı"nın Levh-i Mahfûz'da yazılı olan, ictihadında hata edenin hesaba

çekilmeyeceğine dair kural olduğunu söyler.²²

Öte yandan yukarıdaki rivayete göre Rasûlullah'ın esirler konusunda Ebû Bekr'in de Ömer'in de görüşünü hatalı kabul etmemesi, her ikisini de farklı nebîlere benzetmesi, 67. ayette Nebî'nin kınanmış olması, 68. ayette de çok yaklaşılacak tehlikeden bahsedilmesi sebebiyle her ikisinin görüşünün de doğru olamayacağını iddia eden birine Cessâs "hayır, sandığın gibi değil, Allah onların, Nebî kendileriyle istişare yaptığında ictihad etmelerine izin verdi" der. Cessâs'ın, devamında söylediği ise çok daha ilginçtir. Cessâs, 67. ayette, Muhammed (a.s.)'dan önceki nebîlere savaş meydanında esir almanın yasak olduğunu, ona ise bunun helal kılındığının bildiriliyor olma ihtimalinden bahseder. Bu ihtimale göre ayette sözü edilen yasak Muhammed (a.s.)'a yönelik değildir. Ayet, esir almanın önceki nebîlere yasak olduğunu bildirmektedir. Cessâs bunu teyiden de Rasûlullah'tan şu rivayeti nakleder: "Benden önceki nebîlere verilmeyen beş şey bana verildi: Ganimet..."²³ Cessâs bu durumda 68. ayetin anlamının da, şayet bunun size helal olduğunu bildiren kitap olmasaydı, işte o zaman büyük bir azab size dokunacaktı" anlamına geleceğini söyler.²⁴

67. ayetle yukarıdaki rivayet arasında irtibat olduğunu söyleyip, sonra da 67. ayette önceki nebîlere ait durumun bildirildiğini, Muhammed (a.s.)'a ganimetin helal kılındığını söylemek durumu izah edilemez hale sokmak anlamına gelir. Bu durumda, ayette bir kınama olmadığı söylenmekte ama rivayette Nebî'yi ve Ebû Bekr'i ağlatan şeyin; vuku bulmasına ramak kaldığı bildirilen azabın sebebi izah edilememektedir. Ayrıca kınama yoksa Levh-i Mahfûz'da yazılı olduğu söylenen, "ictihadında hata edenin hesaba çekilmeyeceğine dair kural gereği azab gelmedi" şeklindeki düşünce ne anlama gelmektedir?

Öte yandan, 67. ayette kınama olduğunu kabul edenler, kınamanın sebebini şöyle izah etmeye çalışırlar: Müslümanlar esirleri serbest bırakmakla onların kalbini kazanmaya; Müslüman olmalarını sağlamaya çalıştılar. Böylelikle aldıkları fidyeler sayesinde de ekonomik açıdan iyi olacak ve savaşa daha iyi hazırlık yapacaklardı. Oysa esirleri öldürme durumunda İslâm aziz olacak, diğerlerine de mesaj verilmiş olacaktı. İşte bu onlara gizli kaldı, yani onlar hikmeti yakalayamadılar.²⁵ Nitekim ayette kınamanın, hatadan değil de daha iyisini yapmaktan (terk-i evlâ) dolayı olduğunu söyleyenler de aynı izaha atıfta bulunurlar.²⁶ İddia edildiği gibi bir terk-i evlâ

durumu olsa, 68. ayette büyük bir acıya ramak kaldığı gibi bir ifade kullanılır mıydı?

Bazı usûlcüler, ayetteki kınamayı tevil eder ve ayet "Rasûlullah'ın hususiyetini ortaya koymaktadır, 'Sana yapılan bu hususiyet, yani öncekilere haram kılınan sana helal kılınmasaydı azab gelirdi' anlamındadır" derler. Bir başka teville göre ise ayet şu anlama gelir: "Savaş meydanına ağırlığı koymadan nebîlere esir almak yastaktır, sen Bedir'de savaş meydanına ağırlığı koyduğün için diğerleri gibi sen de esir alabilirsin. Ancak esirler konusunda yapılacak şey ya onları öldürmek ya da karşılıksız serbest bırakmaktır. Fidyeye almak önceki nebîlere helal kılınmamıştı. Ancak bu sana helal kılındı. İşte bu sana helal kılınmasaydı azap dokunurdu."²⁷

Serahsî, icmânın kat'î bilgi ifade eden bir hucdet olduğunu, onun sunduğu bilgiyi inkâr edenin, Kitab'ı ve mütevatir haberi inkâr eden gibi kafir olacağını söylediikten sonra, bu ayeti örnek göstererek Nebî'nin dahi hata yaptığını, dolayısıyla hiç kimsenin görüşünün onu reyinden daha üstte olamayacağını söyleyene cevaben, söyleneni hiç duymamış gibi yaparak "Rasûlullah özellikle dini hükümlerin ortaya konması hususunda hata üzere bırakılmaktan masumdu. Bundan dolayı onun sözü ilm-i yakin yani kesin bilgi ifade eder. Ona tabi olmak ümmete farzdır." der ve konuyla hiç alakası olmayan Haşr suresinin 7. ayetini zikreder. Yani yerinde bir soru soran kişiye nasihat etmekle yetinir.²⁸

Usûlcüler arasında yaygın olan görüşe göre, 68. ayette geçen "**daha önceki yazgı**"dan kastedilen, Levh-i Mahfuz'da yazılı olan, ictihad edenin hatasından dolayı cezalandırılmayacağına dair hükümdür.²⁹ Ayetteki yazgı ile kastedilenin, Rasûlullah onlar arasında olduğu sürece onlara azab inmeyeceğine dair kural olduğu da söylenir. Buna göre ayet "sen onların içlerinde olmasaydın azab inecekti" şeklinde anlaşılmaktadır.³⁰ Yine Levh-i Mahfuz'da yazılı olan şeyle ilgili olarak, a. Bedir ashabına azab edilmeyeceği, b. onlara ganimet ve esirlerden fidye almanın helal kılındığı, c. bir şey yasaklanmadan o şey sebebiyle herhangi bir kavmin cezalandırılmayacağına dair rivayetler nakledilir.³¹ 68. ayet, sonradan inen nassın, önceki ictihad ile yapılan ameli geçersiz kıldığının delili olarak da zikredilir.³²

67. ayette geçen "**Siz, hemen elde edeceğünüz bir mal istiyorsunuz**" ifadesinde kastedilenlerin Sahabe olduğu, Rasûlullah'ın bu hitaba girmediği, çünkü onun ismet sıfatına sahip olduğu da söylenmiştir.³³ Mesela Gazâlî de

"Muhammed (a.s.) esirleri serbest bırakmak, öldürmek ya da fidye almak hususunda muhayyer bırakılmış, Sahabe fidye almayı seçmiş, dolayısıyla ayetteki kınama ona yönelik değil Sahabeye yöneliktir." demiştir.³⁴

67. ayeti, Muhammed suresinin 4. ayetinin, Muhammed suresinin 4. ayetin de Tevbe suresinin 5. ayetinin neshettiği de söylenmiştir.³⁵

Şimdi 67. ayetle ilgili olarak usûlcülerin yorumlarını özetleyelim:

1. Bazı usûlcüler bu ayetin, Nebî'nin ictihad yetkisi olduğunun delillerinden biri olduğunu söylerken, bazıları da Nebî'ye hata nispet etmek anlamına geleceği için buna karşı çıkmışlardır.

2. Enfâl suresinin 67. ayeti, aynı konuda farklı ictihatların doğru olabileceğinin delili olarak da sunulmuştur.

3. Ayetteki kınamanın, hatadan değil de daha iyisini yapmaktan (terk-i evlâ) kaynaklandığını iddia edenler olmuştur.

4. Ayetteki, esir alma yasağının önceki nebîlere ait bir hüküm olduğu, Muhammed (a.s.)'a bunun helal kılındığı söylenmiştir.

5. 67. ayette geçen "**Siz, hemen elde edeceğünüz bir mal istiyorsunuz**" ifadesinde kastedilenlerin Sahabe olduğu, Rasûlullah'ın bu hitabın kapsamına girmediği, çünkü onun ismet sıfatına sahip olduğu da söylenmiştir.

6. 67. ayetin Muhammed suresinin 4. ayeti ile neshedildiği söylenmiştir.

Özetle şu yapılmıştır: Enfâl suresinin 67. ayeti, rivayete bağımlı olarak okunmuş, savaş esnasındaki bir durum, savaş sonrası bir durum gibi algılanmış, ardından da hayali birçok söz söylenmiştir. Bu tür şeylere yani rivayete bağımlı ayet yorumlarına tefsir eserlerinde çok sık rastlanır. Ancak fikhin metodunu ortaya koymaya soyunan bir bilim dalında bunların olması düşündürücüdür. Bu bir metod hatasıdır. Yani usûlsüzlüktür. Usûlsüzlüğün asıl olduğu bir usûl ise asla Kur'ân'ı anlamının bir usûlü olmaz.

Notlar

1. Fıkıh usûlünün, delâlet türlerinden "lafzî vaz'î delâlet"e yoğunlaşması, hatta Rasûlullah'ın fiillerinin dahi nihayetinde metne sokularak lafzî malzemeye dahil edilmesi bunun bir göstergesidir. Konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Davut İltaş, Fıkıh Usulünde Mütakellimin Yönteminin Delâlet Anlayışı, İstanbul, 2011, s. 127 vd.
2. Enfâl 8/7.

3. Muhammed suresinin 13. ayeti surenin Rasûlullah'ın Medine'ye hicretinin hemen akabinde indiğini gösterir. (Bu ayetin veda haccından sonra indiğine dair bir rivayet için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân, Beyrut, 1988, XVI, 148.) Dördüncü ayet de savaş izni vermesi ve savaşta uyulması gereken kuralları düzenlemesi sebebiyle savaş öncesi bir döneme işaret eder. İlk savaş Bedir olduğuna göre en azından bu ayetler Enfâl suresinin 67. ayetinden önce inmiş olmalıdır. Muhammed suresinin iniş zamanına dair bkz. M. Kâmil Yaşaroğlu, "Muhammed Süresi", DîA, XXX, 569; Muhammed Esed, Kur'ân Mesajı meal-tefsir, (trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İstanbul, 1996, III, 1034; Mustafa İslâmoğlu, Hayat Kitabı Kur'ân, İstanbul, 2010, s. 1006.
4. Âl-i İmrân 3/140.
5. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. <http://www.youtube.com/watch?v=yCw-JFXB1qY>; <http://www.youtube.com/watch?v=BE9g9IVgUWE>; <http://www.youtube.com/watch?v=qwdBNve5oJK>; <http://www.youtube.com/watch?v=P-PODJwxAerK>;
6. Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel, Daru'l-fikr, y.y., trs., I, 30-31, 383; Ayrıca bkz. Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (ö. 261/875), Sahîh-u Müslim, Beyrut, trs., Kitâbü'l-cihât ve's-siyer, 58; İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî (ö. 279/892), el-Câmi'u's-sahîh Süne-nü't-Tirmizî, Beyrût, trs., Kitâbü Tefsîri'l-Kur'ân, 9 (Hadis no: 3084).
7. Msl. Bkz. Vâkidî, el-Meğâzî, I, III. Rivayetin tahliline ve sahih olmadığına dair bkz. Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeyla'î, Tahrîcü'l-ehâdis ve'l-âsârî'l-vâkı'ati fi't-tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî, Riyad, 1414, II, 38-39; Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saïd ez-Zâhirî İbn Hazm (ö. 456/1064), el-Fasl fi'l-miel ve'l-ehvâ ve'n-nihal, Kahire, trs. IV, 18; <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=114479>
8. Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nafi' el-Himyerî el-Yemânî es-San'ânî (ö. 211/826) Musannefü 'Abdi'r-Razzâk, Beyrut, 1403, V, 352.
9. Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud Beğavî (ö. 516/1122), Me'âlimü't-tenzil, Riyad, 2010, II, 240.
10. Allame Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmud el-Alûsî (ö. 1270/1854), Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'îl-Mesânî, Kahire, 2005, IX-X, 320. Ayrıca bkz. <http://www.suleymaniyevakfi.org/bulten/imam-safiinin-hikmet-anlayisi-2.html>
11. Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî (ö. 483/1090), Usûlü's-Serahsî, İstanbul, 1984, II, 131; Abdülaziz Ahmed el-Buhârî (ö. 730/1330), Keşfü'l-esrâr, Beyrut, 1991, III, 393.
12. Muhammed b. Sâlim Âmidî (ö. 631/1233), el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm, Beyrut, trs., IV, 173.
13. 81), el-Füsûl fi'l-usûl, Kuveyt, 1994, IV, 33.
14. Ebû'l-Meâlî İmâmü'l-Harameyn Rûkneddin Abdülmelik Cüveynî (ö. 478/1085), et-Telhîs fi usûli'l-fıkh, Beyrut, 1996, III, 408.
15. Cessâs, el-Füsûl fi'l-usûl, IV, 33-34.
16. Bir meselede tek doğrunun olduğunu, onun dışındakilerin hatalı olduğunu düşünenlere "muhattire" denir. Bir de bunların karşısında "musavvibe" denilen bir başka görüş sahipleri daha vardır ki bunlara göre ise aynı konuda farklı sonuçlara ulaşan müctehidlerin hepsinin görüşleri doğru kabul edilir. Gazzâlî, Bâkîllânî, Müzenî gibi bazı Şâfiî bilgilerin ile Mutezilî âlimlerinin çoğunluğunun "musavvibe", bunların
- dişındaki çoğunluğun da "muhattire" görüşünde oldukları söylenir. Konuyla ilgili bkz. M. Rahmi Telkenaroğlu, Fıkhî Usulünde Muhattire ve Musavvibe, Doktora Tezi, Konya, 2009; Adnan Koşum, "İçtihatta Hata ve İsbet Tartışmaları Işığında Öznellik ve Nesnellik Sorunu", Usul, 5, (2006/1), Adapazarı, s. 5 vd. Cessâs'ın konuya yaklaşımı ve hangi konularda doğrunun birden fazla olabileceğine dair taksimi için bkz. a.g.m., el-Füsûl fi'l-usûl, IV, 301 vd.
17. Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsa ed-Deb-bûsî (ö. 430/1039), Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkh, Beyrut, 2001, s. 411-412.
18. Debbûsî, Takvîmü'l-edille, s. 411-412. (Elimizdeki nüshadaki ibarede " l " kelimesi düşmüş, metnin doğru haline İbn Emîri'l-Hâcc (ö. 879/1473)'ın et-Takrîr ve't-Tahrîr fi 'İlmi'l-usûl isimli eserinde rastladık. Bkz. a.g.m., a.g.e., Beyrut, 1996, III, 395-396)
19. Cessâs, el-Füsûl fi'l-usûl, IV, 306.
20. Serahsî, Usûlü's-Serahsî, II, 131.
21. Buhârî, Keşfü'l-esrâr, IV, 50.
22. Buhârî, Keşfü'l-esrâr, III, 393.
23. Müslim, Mesâcid, 3.
24. Cessâs, el-Füsûl fi'l-usûl, IV, 304 vd. Hanefîlerin musavvibe değil muhattire görüşüne sahip oldukları ancak Cessâs ve benzerlerinin yukarıda olduğu gibi farklı söylemlerde bulunmalarının ne anlama geldiğine dair tespit ve tartışmalar için bkz. M. Rahmi Telkenaroğlu, Fıkhî Usulünde Muhattire ve Musavvibe, Doktora Tezi, Konya, 2009; Bilal Esen, İctihadda İsbet Meselesi Bağlamında Ebu Hanife ve Hanefî Usulcüler Hakkında İleri Sürülen Görüşlerin Değerlendirilmesi, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 19, 2012, s. 269 vd.
25. Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbn Emîri'l-Hâcc (ö. 879/1474), et-Takrîr ve't-tahbîr, Beyrut, 1983, III, 393.
26. İbn Emîri'l-Hâcc, et-Takrîr ve't-tahbîr, III, 396; Abdülali Muhammed b. Nizameddin el-Leknevî (ö. 1225/1810), Fevâti-hu'r-rahamût bişerhi Müsellemi's-sübût, Beyrut, 2002, II, 81; Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyya el-Ensârî (ö. 926/1520), Çayetü'l-vusul fi şrehi Lübbi'l-usûl, y.y., trs., s. 165.
27. İbn Emîri'l-Hâcc, et-Takrîr ve't-tahbîr, III, 395; Buhârî, Keşfü'l-esrâr, IV, 52.
28. Serahsî, Usûlü's-Serahsî, I, 318.
29. Buhârî, Keşfü'l-esrâr, III, 393; Leknevî, Fevâtihu'r-rahamût, II, 80.
30. Leknevî, Fevâtihu'r-rahamût, II, 80.
31. Buhârî, Keşfü'l-esrâr, IV, 50.
32. Buhârî, Keşfü'l-esrâr, IV, 172.
33. İbn Emîri'l-Hâcc, et-Takrîr ve't-tahbîr, III, 395-396; Cüveynî, et-Telhîs fi usûli'l-fıkh, III, 409.
34. Muhammed b. Muhammed Gazâlî (505/1111), el-Müstesfâ, Beyrut, 1413, I, 347.
35. Cessâs, el-Füsûl fi'l-usûl, III, 7; Serahsî (ö. 483/1090), Usûlü's-Serahsî, II, 85.